

Dragana Antonijević¹Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu**Ana Banić Grubišić²**Institut za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu

"MAPE STEREOTIPA" KAO DUHOVITO-OPAKI PROIZVOD:FOLKLORIZACIJA I KOMERCIJALIZACIJA ETNIČKIH PREDRASUDA U INTERNET PROSTORU*

Apstrakt: "Mape stereotipa" poslednjih nekoliko godina postale su izuzetno popularan sadržaj u internet prostoru, prosleđivane elektronskom poštom i sa milionskim posetama na veb stranicama. Njihova nameravana duhovitost ima i svoju agresivnu stranu: u formi šaljive političke nekorektnosti nude se i komercijalizuju folklorizovane predrasude o narodima i državama. S aspekta multikulturalnosti i potrebe za pregovaranjem o identitetima – različitim i promenljivim, mape stereotipa se iskazuju kao potpuna suprotnost tom konceptu koristeći se vešto konstruisanim predstavama: karakteristike naroda i država iz nekog određenog istorijskog i političkog trenutka se esencijalizuju i petrifikuju, postajući mogući snažan činilac u imagološkim stereotipnim predstavama ogromnog internet auditorijuma. U ovom radu ćemo se pozabaviti fenomenom mapa stereotipa i pripisanim predstavama o Srbiji u okviru političko-geografskog prostora bivše SFRJ i Balkana.

Ključne reči: mape stereotipa, etničke predrasude, simboličke granice, internet prostor, agresivni humor, Balkan, Srbija

¹ dantonij@f.bg.ac.rs

² agrubisi@f.bg.ac.rs

* Rad je saopšten na međunarodnom skupu "Kulture i granice" / "Cultures and Borders" u organizaciji Etnografskog instituta SANU, održanom u Vršcu 6-8. 10. 2011. Tekst je rezultat rada na projektu "Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva" (br. 177035) koji u celosti finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

"The World According to..."

Fenomen koji u ovom tekstu želimo da razmotrimo poznat je kao "mape stereotipa". Reč je o grafičko-simboličkom prikazu geo-političkih karata kroz niz navodno šaljivih stereotipa koji se pripisuju različitim narodima. Sama etnička stereotipizacija i njeno grafičko-simboličko prikazivanje u formi mapa i nije toliko nov fenomen, koliko je nov način masovne distribucije i popularizacije takvog sadržaja, i takođe, što je važno uočiti, njihova popularnost je značajno porasla u vreme globalno proklamovane političke korektnosti kojoj se one manje-više otvoreno rugaju.

Pre razvoja informatičko-komunikacijskih tehnologija i pojave kompjutera i Interneta, karikaturisti i ilustratori su takve humorističke geopolitičke karte objavljivali u štampanim medijima – pre svega u specijalizovanim knjigama zabavno-humorističke sadržine, kao i u dnevnim i nedeljnim novinama.³ Moguće je uočiti nekoliko razlika između "mapa stereotipa i predrasuda" koje danas kruže Internetom i njihovih idejnih prethodnica koje su se nalazile u štampanim medijima. Te razlike se pre svega tiču autorstva mapa, načina njihove distribucije i stepena njihove popularnosti. U slučaju štampanih mapa, autor – ilustrator je poznat i broj ljudi koji će mapu videti ograničen je tiražem knjige ili novina u kojima se data mapa nalazi. Kada je reč o mapama koje kruže Internet prostorom, autor mape je najčešće nepoznat, takve mape su dostupne širokom krugu ljudi (odnosno može se pretpostaviti da će mape dopreti do neograničenog broja ljudi) i sudeći po njihovoj masovnoj rasprostranjenosti na Internetu, one su veoma popularne.⁴ U okviru ovih mapa najzastupljeniji i najpopularniji tip predsta-

³ Kao jedan od ranih primera ovakvih satiričnih mapa može se navesti ona koja se pojavila na naslovnoj strani magazina *The New Yorker* u martu 1976. godine. Mapu je ilustrovaao američki karikaturista Sol Stejnberg (Saul Steinberg). Mapa pod nazivom "The Tory Atlas of the World" objavljena je sredinom osamdesetih godina XX veka u *The Appallingly Disrespectful Spitting Image Book* (Spitting Image je bila popularna britanska humoristička televizijska emisija, u kojoj su bile zbijane šale na račun Margaret Tačer i Torijevara). Ilustrator mape nastojao je da prikaže pretpostavljeni desničarski, anglocentrični i rasistički pogled na svet konzervativne partije. Mapu pod nazivom "The World According to Ronald Reagan" koja prikazuje viđenje Reganove spoljne politike tokom Hladnog rata je 1982. godine za novine *Seattle Post-Intelligencer* izradio karikaturista Dejvid Horsi (David Horsey). Pomenute mape se nalaze na veb stranici <http://knowyourmeme.com>.

⁴ Ukoliko bismo u Gugl pretraživač ukucali termin "stereotypes maps" dobili bismo približno 3 100 000 rezultata. Brojne primere mapa stereotipa videti na: <http://www.cujovo.com/nova-karta-sveta/>; <http://blogoscoped.com/prejudice/>; http://www.youtube.com/watch?v=WUgqXGu_gTQ; http://www.youtube.com/watch?v=lm3ZMN_1wWU&feature=related; <http://www.flickr.com/photos/toastkid/4192758274/>; <http://vandhaal.gam ingextremes.us/forum/viewtopic.php?p=22645>; <http://pineconeplace.blogspot.com/2011/>

vljaju one koje se odnose na stereotipni pogled jedne nacije (države) ka drugim nacijama ili etničkim i manjinskim grupama. Takve mape obično nose naziv "The World According to X" ili "How X Sees the World".

Sa razvojem Internet tehnologije ovakav vid kartografske vizuelizacije stereotipa postao je i deo "Internet folklor". Istraživanja folklor na Internetu posebno su isticala značaj koji internet tehnologije imaju na difuziju folklornih narativa, razmatrana su pitanja na koji način Internet problematizuje određene folklorističkih pojmova poput folk grupe, publike i performansa, i nastojala su da daju odgovor na pitanje da li i u kojoj meri transmisija određenih folklornih narativa putem Interneta utiče na prirodu proučavanog materijala (v. Blank 2009). Dosadašnja istraživanja folklor na Internetu uglavnom su bila fokusirana na pisane oblike folklor i na analizu folklornih narativa – na urbane legende, formulativne imejl poruke, viceve, itd (videti npr. Laineste 2003, Antonijević 2006, Frank 2009, Blank 2009, Trifunović 2010). Poput komičnih fotografija sa dopisanim komentarima, raznih šaljivih grafičkih prikaza, virtuelnih ikonica i avatara koji se prosleđuju i razmenjuju putem imejlova, foruma i društvenih mreža koje se u okviru savremene folkloristike posmatraju kao "Internet narodna umetnost" ("Cyber Folk Art", v Foot 2007), i ove mape čine svojevrsni slikovno-grafički Internet folklor. Pomenute folklorne tvorevine karakteriše anonimnost autora, nedostatak komunikacije licem-u-lice, masovna distribucija i postojanje bezbrojnih varijacija.

"Mape stereotipa" koje su možda u početku i bile autorske naknadno su bile modifikovane ili su se po uzoru na njih pravile nove mape koje su potom slate u imejl komunikaciji, odnosno postavljane su na društvene mreže. Na početku ovog procesa internet folklorizacije mape su, dakle, bile deo nečijeg autorskog viđenja i njegovo lično vlasništvo da bi potom, naknadnom modifikacijom od strane korisnika Interneta, postale anonimne vizuelizovane kolektivne predstave u kolektivnom vlasništvu. Za ilustraciju rečenog može da posluži sledeći primer o nastanku i difuziji humorističkih mapa na Internetu. Naime, (moguće) prva virtuelna "according to" mapa pojavila se krajem devedesetih godina XX veka. Mapu pod nazivom "The World According to America" napravio je jedan Internet blogger 1997. godine na Amiga kompjuteru. On je na njegovom blogu opisao razvojni put ove mape i ukazao na različite načine njene kasnije modifikacije i na slučajeve prisvajanja/preuzimanja autorstva na Internetu tokom proteklih godina. Prema njegovim rečima, on nije ni bio svestan popularnosti ove mape na Internetu sve dok jednoga dana slična mapa, nastala po uzoru na njegovu, nije bila prosleđena na njegovu imejl adresu. Početkom 2003. godine on je na svoj blog postavio još nekoliko mapa takve

05/fun-mapor-at-least-i-think-so.html; <http://annalenas.posterous.com/wonderful-an-info-graphic-full-of-stereotypes>; <http://i.imgur.com/PHYYS.jpg>; <http://niemann.blogs.nytimes.com/2011/07/06/the-world-map-of-useless-stereotypes/> itd.

Mape stereotipa...

tematike – The UK According to America, The World According to Texas, The World According to Daily Mail, The World According to London.⁵

U poslednjih nekoliko godina učestala su prosleđivanja ovih mapa kao "šaljivih" komentara starih i novih odnosa i etničkih osobina koje se, stereotipizacijom, pripisuju raznim narodima. Informacioni kanali distribucije i upoznavanja sa sadržajem "mapa stereotipova" nisu se ograničili samo na komunikaciju mejlovima, već su takve mape postavljene na mnoge veb stranice, blogove, forume, Fejsbukove, čime je omogućena njihova masovna i za većinu korisnika, možda, nekritička recepcija predstavljenih predrasuda. Upravo to masovno i veoma popularno prihvatanje stereotipova privuklo je našu pažnju. Namera nam je da analiziramo sadržaj predstavljenih predrasuda koji se tiču Srbije, bivše Jugoslavije i Balkana, te da damo komentar ove pojave kao i mogućeg uticaja ovih mapa na formiranje "slika u glavama" Internet i drugih korisnika.

Karakteristike "mapa stereotipa"

Osnovni elementi iz kojih se fenomen "mapa stereotipa" sastoji čine:

- a) mapiranje stvarnih i simboličkih granica;
- b) upotreba negativnih etničkih stereotipa;
- c) (ne)prikrivena agresivnost humora.

"Mentalno mapiranje staro je bar koliko i sama kartografija" (Đerić 2009, 12). Prostorno i simboličko raspoređivanje značajno je za spacijalnu utemeljenost grupa, obeležavanje njihovog položaja, za formiranje funkcionalnih veza i označavanje vrednosti. Mapiranje granica i omeđavanje prostora igra, stoga, veliki značaj za ljudske grupe jer im omogućava klasifikaciju i organizovanje mnoštva heterogenih elemenata. "Simbolizacijom prostora stvaraju se red i preglednost umesto nereda... Takvo raspoređivanje rukovodi se stereotipnim predstavama, budući da je zasnovano na subjektivnim ocenama i hijerarhiji, dakle na odnosima moći" (Lazarević-Radak 2011, 284, 285). Zbog delovanja subjektivnosti, kako kaže Sanja Lazarević-Radak, simboličke predstave "ne otkrivaju kakvi su i ko su 'zaista' pripadnici jedne grupe, nego kako se ona prikazuje", stoga u imagološkom kontekstu simboličke slike i predstave imaju široku receptivnu i informativnu moć, podrazumevajući mentalne i emotivne reakcije (Lazarević-Radak 2011, 21, 22). Kada je o simboličkim granicama reč, budući da su deo kognitivnih šema i osećanja pripadnosti određenim kulturnim prostorima konstruisanim i definisanim spram drugih, posebno susednih kulturnih, političkih i verskih skupina, one su očigledno slike "dugog tra-

⁵ <http://web.archive.org/web/20071009214038/www.jigsawlounge.co.uk/kungfu/world/legend.html>

janja", sposobne da opstanu dugo vremena uprkos realnim geopolitičkim promenama. I kao što istorijske činjenice nemaju mnogo uticaja na promenu jednom stvorene mitotvorne "istine", tako ni političke, ideološke, socioekonomske i geostrateške promene ne menjaju preko noći ukorenjene etničke predrasude, stvorene u nekom drugom vremenu i drugačijim okolnostima.

Bitna karakteristika stereotipa jeste njegova "kognitivna funkcija tipizacije kao izraza nužnosti jezičkog i misaonog ekonomisanja" (Đerić 2009, 19). Različite definicije stereotipa ističu ga kao model uopštavanja preovlađujućeg shvaćanja, prečice u mišljenju i govoru, kao mehanizam vrednovanja i etiketiranja, "efikasno sredstvo kojim nekoga vredamo ili hvalimo na rasnoj, etničkoj, polnoj, profesionalnoj, ideološkoj ili nekoj drugoj osnovi" (Isto). Gordana Đerić ističe da se u "tajni redukcije" krije razlog zbog koga se stereotipi sporo i teško menjaju, te da im je poslednjih godina priznat veći značaj od pukog reduktivnog sredstva u zbirnom predstavljanju: postao je jedan od osnovnih kognitivnih postupaka u obrazovanju stavova i njihovom ustaljivanju, sredstvo uspostavljanja, raspodele i osporavanja moći (Isto, 19-20). Premda nisu svi stereotipi negativni, to je najčešći način na koji shvatamo i upotrebljavamo etničke i rasne stereotipe. U tom smislu predrasude, kao najčešći oblik negativne stereotipizacije, sadrže "stav prema nekom objektu koji ne određuje iskustvo sa njim, te koji ne izvire iz iskustva sa predmetom predrasude i stoga je teško promenljiv... Klasična shvaćanja stereotipa naglašavaju njegov konzervativizam, jer u istorijskoj perspektivi ima dogmatičan ton i služi kao poštapalica hijerarhijskih odnosa" (Lazarević-Radak 2011, 22). Budući da je "u imagološkom kontekstu stereotip 'zamena za original'", delujući u skladu "sa načelom pojednostavljanja, iskrivljavanja, generalizacije i karikaturalizacije objekta, stereotip pokazuje manipulativne predispozicije, ali i civilizacijsko devalviranje koje podstiče antagonistički stav prema etničkoj, ideološkoj ili rodnoj drugosti" (Isto, 23).

"Mape stereotipa" zasnovane su upravo na takvim predstavama svojih autora koji simboličke slike crpu iz resursa odavno formiranih kolektivnih predrasuda, odražavajući emotivno snažnu, dogmatičnu i žilavu tipizaciju nekog naroda i/ili prostora. S druge strane, primetan je i napor da se od ranije postojeća slika o nekim narodima promeni i ponudi nova kvalifikacija, ne neminovno pozitivna, a koja bi odgovarala tekućim geopolitičkim promenama. Dirljiv je ali i varljiv taj napor: nuđenje novog stereotipa ne garantuje i njegovo rašireno prihvatanje, odnosno, ne mora da znači poništavanje već postojećih stereotipa. Oba navedena slučaja jasno su vidljiva na primeru mapa koje tretiraju Balkan i neke zemlje bivšeg Istočnog bloka koje su u poslednjih deset godina pristupile Evropskoj Uniji.

U takvom kontekstu prirode predrasuda krije se opaka duhovitost i manipulativnost "mapa stereotipa". One nas pozivaju da se smejemo uopštavajućem, karikaturalnom i pojednostavljenom pripisivanju osobina čitavim narodima. Bez obzira što mnoge mape nude duhovite klasifikacije, one nisu uvek

Mape stereotipa...

bezazlene ni naivne. Bazirajući se na predrasudama s jedne strane, i na immanentnoj agresivnosti humora kao takvog s druge strane, "mape stereotipa" svojom efektinom vizuelizacijom doprinose kondenzaciji ovih koncepata spajajući ih u specifičan oblik etničkog humora. Prema Gordani Ljuboju, agresivnost humora je posebno vidljiva u intergrupnom humoru egzotičnog tipa – "etnička grupa smišljeno, s nedvosmislenom tendencijom odabira simbolične predstavnike drugih etničkih grupa koji će joj služiti kao meta za porugu, za manje-više maliciozna humorna podbadanja". Time se, prema autorki, polje etničkog humora identifikuje sa poljem intergrupnih odnosa kojim vladaju sukobi i neprestana trvenja (Ljuboja 2001). Ovo se lako uočava ako se prate reakcije i diskusije Internet korisnika na temu "mapa stereotipa": dok su jedina te mape smešne i simpatične, kod drugih proizvode tenziju i netrpeljivost, perpetuirajući stereotype koje, navodno, nameravaju da kritikuju.

Projekat "Mapiranje stereotipa" Janka Cvetkova

Najpoznatiji i najpopularniji autor za koga se može pretpostaviti da je bio prvi koji je došao na ideju da mape stereotipa ponudi kao svoj zabavno-komercijalni proizvod širokom spektru Internet posetilaca jeste bugarski ilustrator i dizajner Janko Cvetkov. Projekat "Mapiranje stereotipova"⁶ započeo je 2009. godine kada je napravio prvu mapu kao šaljivi poklon za prijatelje, podstaknut energetskom krizom između Rusije i Ukrajine. Međutim, kada ju je postavio na Internet, ne očekujući da će njegova ideja privući veliku pažnju, na svoje iznenađenje dobio je nebrojeno mnogo pisama pohvale i podrške. Zbog toga je odlučio da pokrene projekat izrade čitave serije mapa predrasuda o evropskim narodima koje na njegovoj veb stranici beleže više od pola milijardi poseta, postavši tako "prava Internet senzacija".⁷ Danas, tri godine kasnije, kroz taj projekat nudi godišnje Kalendare Mapa predrasuda, knjige o projektu sa prigodnim ilustracijama mapa, postere različitih velična, podmetače za miševe, krigle, čestitke, majice sa odštampanom izabranom mapom stereotipa i drugi prigodan akcesoar, komercijalizujući na taj način etničke predrasude.

⁶ Sajt Janka Cvetkova na kome se mogu naći njegove mape, poručiti neki od njegovih proizvoda, ali i pročitati njegova razmišljanja i odluka da se upusti u ovaj projekat, jeste <http://alphadesigner.com/mapping-stereotypes/>.

⁷Zadavanjem pretrage "Mapping Stereotypes Tsvetkov" u gubl pretraživaču dobijamo preko 180 000 rezultata! Videti na: <http://www.grantlovellette.com/2011/05/mapping-stereotypes-tragicomic-maps-of.html>; <http://clarissasblog.com/2010/09/26/maps-and-stereotypes/>; <http://ace-spades.com/forums/viewtopic.php?f=84&t=5124>; <http://www.facebook.com/media/set/?set=a.474661434110.260613.5979899110&type=3>; <http://www.flickr.com/photos/35772872@N07/5681568768/>; <http://metro-portal.hr/pogledajte-kako-amerikanci-doista-vide-europu/48337>. (29.09.2010).

Svaka od mapa koju je Cvetkov ilustrirao sadrži stereotipni pogled neke grupe – nacionalne, verske ili rodne – na druge evropske narode/države. Najčešće je reč o etničkim stereotipima jedne od evropskih nacija, ali postoje i mapa stereotipa kako je vide pripadnici gejeve populacije, mapa predrasuda Vatikana, mapa stereotipnih ubeđenja o veličini muškog polnog organa ili visini muškaraca kod evropskih naroda itd. Zamišljene kao duhovite geografske karte na kojima su umesto imena naroda upisani stereotipi koji će "prekinuti lice-merje i otkriti šta ostatak sveta i Evrope misli o njoj"⁸, mape su pokrenule niz komentara u dnevnim i nedeljnim časopisima⁹ koji svojim čitateljima, kroz prikaz sadržaja mapa, nude "pokušaj da se nasmeju" sebi i drugima.

U komentaru koji je postavio na svoj blog Cvetkov ističe da nije verovao u toliko veliki uspeh svog projekta. Navodi da mu je, kada su ga prvi put tim povodom intervjuisali, bilo neprijatno jer mu se činilo da predrasude ne zaslužuju toliku pažnju, te da ljudi često propuštaju da uoče njihovu dvosmernost. Ipak, budući da njegove mape predstavljaju amalgam različitih i višesmernih stereotipova gde nijedna nacija nije "pošteđena" predrasude, uveren je da je to razlog zbog koga su one jedinstvene i toliko popularne. Interesantno je da Cvetkov izražava čuđenje da je u današnje vreme stereotipizacija i dalje uticajan način razmišljanja. Međutim, stereotipi su oduvek bili rado korišćena prečica, slikovito pojednostavljivanje i sažimanje predstava o društvenim i etničkim grupama. Oni nikada, zapravo, nisu "izašli iz mode", stoga se Cvetkovo čuđenje doima neiskreno, tim pre što je pokazao zavidnu sposobnost poigravanja s predrasudama. S druge strane, nametljivost postmodernog diskursa retričke korektnosti izgleda da kod mnogih stvara odbojnost koja se pretače u otpor tom diskursu kroz ove, samo naizgled, nevine i šaljive mape predrasuda.

Budući da nam nije namera da dalje istražujemo motive Janka Cvetkova za proizvodnju ovih neobičnih mapa, motive koje on sasvim sigurno dovoljno nalazi u zaradi koju na taj način stiče, pozabavićemo se analizom sadržaja koji se tiče naše zemlje i regiona. Svakako treba imati na umu da su to stereotipi onako kako ih Cvetkov vidi, dakle, njegov lični pečat na nečemu što je on, možda, smatrao da su opštepoznate predrasude. To, međutim, nije uvek slučaj i neki njegovi stereotipi deluju iznenađujuće i malo poznato, drugi se oslanjaju na predrasude nastale u poslednjih nekoliko godina ili najviše deceniju-dve, dok treći pripadaju stereotipima "dugog trajanja".

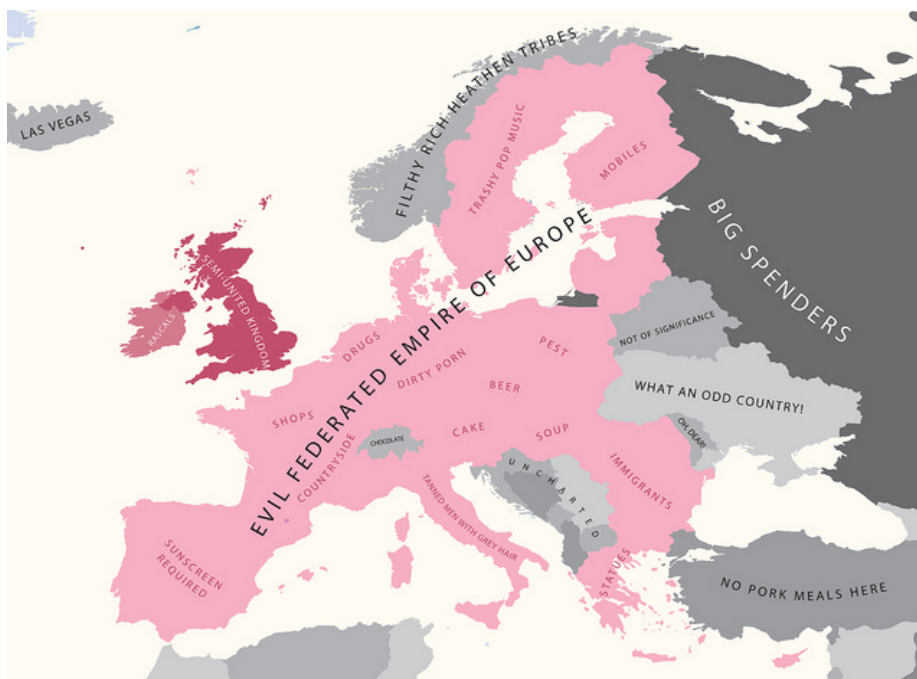
⁸ <http://metro-portal.hr/pogledajte-kako-amerikanci-zaista-vide-europu>

⁹ Primera radi, u Srbiji se takav komentar mogao naći na sajtu <http://www.vesti.rs/Svet/Mape-predrasuda-o-nacijama-Evrope-hit-na-internetu.html>; u Hrvatskoj na http://www.dnevno.hr/vijesti/svijet/foto_sto_je_hrvatska_na_kartama_koje_su_osvojile_svijet_/117389.html, u Bosni i Hercegovini na http://www.bhdani.com/default.asp?kat=txt&broj_id=768&tekst_rb=26.

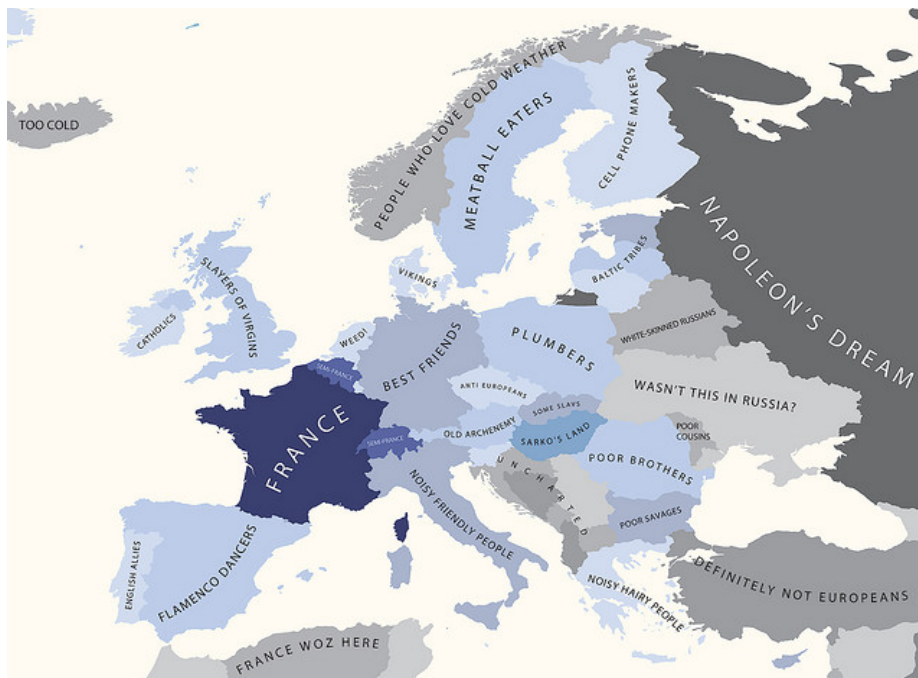
Mape stereotipa...

Analiza sadržaja "mapa stereotipa" Janka Cvetkova

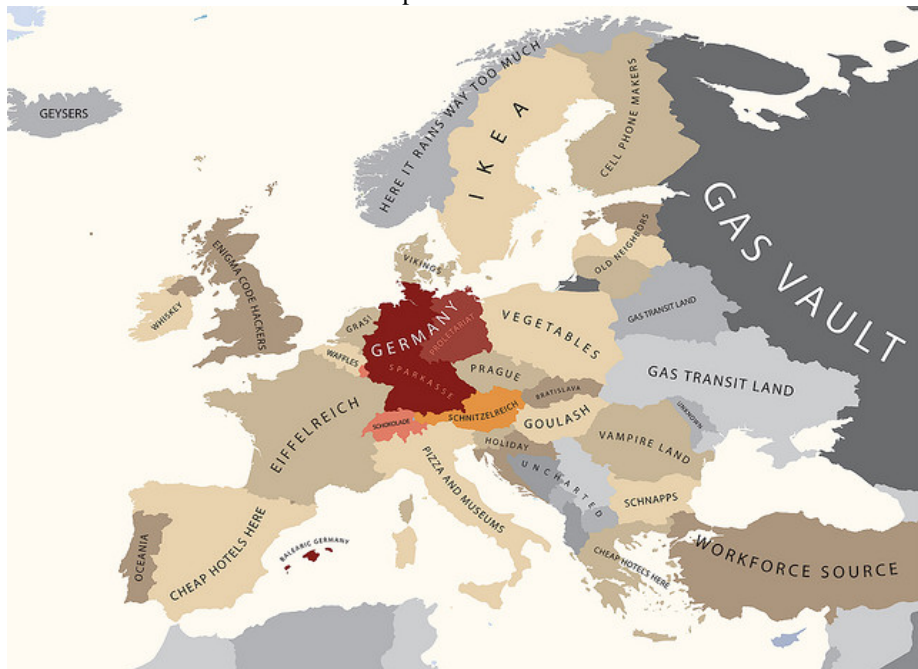
Na većini Cvetkovih "mapa stereotipa" granice država se poklapaju sa postojećim geografskim granicama, premda je na nekima ucrtana i jedinstvena "zemlja EU". Kada je Srbija u pitanju ona deli sudbinu ostalih bivših jugoslovenskih republika: na nekim mapama su obeležene kao zasebne države, dok se na drugima sve one i dalje nalaze u jednom omeđanom, posebnom bojom obeleženom prostoru bivše Jugoslavije, unutar koje su stereotipi upisani u konture ne uvek precizno izdiferenciranih bivših unutrašnjih a današnjih međudržavnih granica. Posebnu pažnju privlači odluka da se prostor bivše Jugoslavije iz perspektive najvećih evropskih naroda – Nemaca, Francuza, Engleza i Italijana – označi kao "neucrtan" (*uncharted*) i oboji neutralnom sivkastom bojom (slike 1, 2 i 3). Ako se stavimo u poziciju neobaveštenog Internet korisnika o zbivanjima u bivšoj Jugoslaviji 90-ih godina 20. veka ili nekoga ko jedva da ima bilo kakvu predstavu o tome šta je bila Jugoslavija i koje se države danas nalaze na njenoj teritoriji, onda se otvara prostor za istinsku zbunjenost – kakva je to neucrtana evropska zemlja? Ima nekakve granice ali je nedefinirana, neizdiferencirana, bezimena? Da li je tako nešto moguće?

Slika 1. Kako Britanci vide Evropu

Slika 2. Kako Francuzi vide Evropu

Slika 3. Kako Nemci vide Evropu

Mape stereotipa...

Prva asocijacija koja se nameće jeste slika "tamnog vilajeta", neodređenog, zbunjujućeg i marginalnog mesta koje treba ignorisati i koje, iz ko zna kojih sve razloga, ne zaslužuje taksonomiju i klasifikaciju. Da li je reč o oholom pogledu velikih sila na zemlje koje nisu uspele da se izbore za svoj prepoznatljivi i trajni identitet, ili o trusnom području koje bi se još moglo cepati ili ujedinjavati pa je nesvršishodno konkretizovati ga, mapirati i pridodati mu makar kakav imenitelj ili barem stereotip? Mogli bismo još da nagađamo kakve je asocijacije na Balkan imao Janko Cvetkov kada je odlučio da na ovaj način obeleži neke zemlje na poluostrvu, no ovakva prezentacija sivkastog i nejasnog mesta u kome preovlađuje označavajuće – "neucrtano, nevažno, neodređeno", nad označenim – konkretne zemlje sa konkretnim narodima i njihovom istorijom i kulturom, nedvosmisleno asocira na poznati imagološki topos o Balkanu i diskurs balkanizma,¹⁰ koji je na ovim mapama, međutim, pripisan samo nekim zemljama bivše Jugoslavije i Albaniji. "Ukoliko je stanje nedefinisano, zona na koju se simbolički smešta, takođe je nedefinisana. Balkan se tretira kao granica na kojoj nije moguće odrediti šta je materijal od koga je načinjen, a šta mesto na koje je postavljen" kaže Sanja Lazarević-Radak (Lazarević-Radak 2011, 286). Ta "neucrtanost" i sivilo na imaginarnoj mapi stereotipa omogućava kontinuitet predstave o Balkanu kao "nesređenom svetu, haotičnom i tranzitornom mestu... Formira se prostor koji je slobodan za korišćenje u različite svrhe" (Isto, 285). Janko Cvetkov, budući da i sam potiče sa Balkana, nesumnjivo je bio dobro upoznat sa stigmatizujućim diskursom balkanizma i svestan njegove tržišne isplativosti. Inspiraciju je po svemu sudeći pronašao u zapadnom predstavljanju Balkana, pre svega u delima popularne kulture i medijskim napisima i reportažama o ovom prostoru devedesetih godina XX veka, ali svakako i u realnom istorijskom kontekstu tog perioda koji bivšim zemljama Jugoslavije svakako ne služi na čast.

Zanimljiv je, međutim, Cvetkov manevar koji ponavlja već viđeni manir da se ulaskom u EU nastoji brže-bolje sa sebe skinuti svaki trag, svaka naznaka ranijeg i drugačijeg pripadanja – konkretno Balkanu i komunističkom bloku istočnoevropskih zemalja.¹¹ Tako se na ovim mapama predrasuda "posrećilo" Sloveniji ("debalkanizovanoj"), Bugarskoj i Rumuniji da se "izmaknu" iz svoje dojučerašnje identitetske balkanske odrednice, prepuštajući stigmatizu-

¹⁰ O sada već obimnoj literaturi o balkanizmu pogledati na primer Todorova 2006, Đerić 2009, Lazarević-Radak 2011, Goldsvorti 2003; Goldsvorti 2005; Živković 2001; Fleming 2001.

¹¹ Kako primećuje Goldsvortijeva, dok su se druge balkanske zemlje upinjale da pokažu kako ih osećaj pripadnosti vezuje za neko drugo mesto – jedina zemlja na balkanskom poluostrvu koja je i u medijima i u akademskim krugovima redovno bila definisana kao balkanska bila je Srbija pod vlašću Slobodana Miloševića (Goldsvorti 2003, 52)

jući stereotip neodređenosti onima koji još uvek polažu ispit zrelosti da uđu u EU porodicu kao punopravni članovi. Doduše, Cvetkov nije mnogo štedeo ni svoje zemljake Bugare nazvavši ih "sirotim divljacima", "bebisiterkama", pa čak i "retardima", a još manje rumunske susede kojima je pripisao odrednice "vampira", "cigana" i "Iopova", no na ovim mapama obe zemlje su u blažoj varijanti obeležene kao "eurosiromasi s juga" i "imigranti".

Pojedini autori ističu da na samom Balkanu stereotip Balkana ne služi za razlikovanje prema "drugima" već da je ovaj stereotip instrument unutrašnjeg razlikovanja. Naime, po mišljenju Marka Živkovića, balkanska odrednica, odnosno "negativno vrednovanje, stereotip i stigma prosleđuje se onima koji su 'niže' na dotičnom gradijentu nipodaštavanja" i kao primere navodi načine na koje su Hrvati prosleđivali stigmu Balkana Srbima, a Srednjeevropljani prosleđivali žig komunizma dalje na istok Rusima (Živković 2001, 105). Živković objašnjava specifičan položaj Srbije u dominantnim/zapadnim geopolitičkim predstavama time što Srbija nije povezana sa Srednjom Evropom poput Hrvata, nisu na "krajnjoj tački Istoka poput Rusa", niti su "Balkan Balkana poput Makedonaca" – "Srbima nije lako ni da prebace negativne stereotipove na dole niti da eksploatišu egzotični potencijal ekstrema. Stigma koju nose kombinuje stigme Juga sa stigmama Istoka, stigme slovenstva sa turskom lja-gom, stigmom urođenog komunizma sa stigmom balkanskog divljaštva i nasilnosti" (Isto, 106).

Imajući na umu tvrdokorne osobine predrasuda, pogledajmo kakve su posebne karakteristike pridodate Srbiji. Najpre, stereotip je pripisan praktično dominantnoj naciji – Srbima, bez razlike u odnosu na etničke manjine koje su tu nastanjene, što je važan pokazatelj potpadanja pod stereotipizaciju većinskog stanovništva. Potom, ako se izuzmu pozitivni stereotipi prijateljski nastrojenih pravoslavnih naroda (potrebno je, dakako, da Internet korisnici širom sveta znaju šta je pravoslavlje i koje su zemlje u Evropi pravoslavne da bi razumeli razloge za pripisivanje pozitivnih stereotipa) po kojima su Srbi Grcima "drugari", a Rusima "unuci", ostale karakteristike na ovim mapama nisu pohvalne. Bilo da smo za Amerikance označeni, skupno sa ostalim zemljama bivše Jugoslavije, kao "postojano zlo", ili smo pojedinačno kao narod okarakterisani kao "teroristi" (turska mapa), "ludi" (Poljska), "fanatici" (Vatikan), "ratni zločinci" (Švajcarska) (slika 4) ili "konstantna kanonada iz topova" (Bugarska), ovi stereotipi jasno ukazuju na kontekst i vreme iz koga su izvedeni. U Cvetkovej simboličkoj geografiji Srbija je predstavljena kao zaleđena u vremenu, kao da nema ni jednu drugu istoriju, no samo onu kada su se na ovim prostorima vodili ratovi.

Mape stereotipa...

Slika 4. Kako Švajcarci vide Evropu

Pitanja koja se otuda mogu pokrenuti su brojna. Kakvu predstavu o nama može da stekne neupućeni, bezbrižni Internet korisnik iz bilo koje tačke zemaljske kugle da se uključio na Cvetkov ili neki drugi sajt koji je stavio njegove mape na svoju veb stranicu? Kulturološki i informativno posmatrano – loš utisak, bilo da smo predstavljeni kao neucrtan i neklasifikovan narod ili, pak, kao uvrnuti i zli ljudi koji nastanjuju neki zasivljeni prostor Evrope. Da li je moguće da se za Srbiju i dobar deo bivše Jugoslavije, na početku druge decenije 21. veka, baš ništa nije promenilo? Koliko je, zapravo, star takav stereotip? Da li je samo bio "podgrejan" 90-ih, naslanjajući se na ranije formirane predstave o "divljim" Balkancima? Šta smo učinili, onda i sada, da negativan

stereotip o sebi promenimo? Kolika je snaga naše moći da utičemo na distribuciju loših slika koje se prosleđuju od strane onih koji imaju moć da ih kreiraju, vrednuju i kroz to vrednovanje nameću svoje predrasude o drugima? Da li imamo pravo da se uvredimo? Da li imamo pravo da se ljutimo bez samoprocene sopstvenog doprinosa negativnim stereotipima? Najposle, da li je Cvetkov slučajno upotrebio ovakve stereotipe ili je bio svestan potencijalne razorne moći manipulacije svojim "šaljivim" predrasudama?

Balkanske mape stereotipa: "Svet po ... Srbima, Hrvatima, Slovencima"

Kao odgovor ili dopuna Cvetkovih mapa nastale su, potom, i mnoge druge slične mape od anonimnih autora, pa tako i srpska mapa sveta i Balkana¹². Srpska mapa sveta identična je mapi "The American World" koja već dugo vremena kruži Internetom¹³ – u postojeću američku mapu sveta upisani su samo drugačiji nazivi. Na mapi koja prikazuje "kako prosečan Srbin vidi Balkan", jedino je Srbija "pozitivno" i ironično označena kao "nebeski narod" dok su drugim nacijama podrugljivo pripisani negativni stereotipi: Slovenci su "austrijski konjušari", Rumunija je predstavljena kao zemlja najamnih radnika, Albanci su nacrtani kao ljudožderi, Bugari kao "zabijači noža u leđa", a Makedonci su prikazani kao "Srbi so golema govorna mana" (slika 5). Nedugo pošto je srpska mapa Balkana osvanula na Internetu, pojavile su se Hrvatska i Slovenačka mapa na istu temu, i sudeći po grafici i jeziku pisanja – od istog anonimnog (i verovatno srpskog) autora¹⁴. Što se Slovenaca tiče, njima su na mapi svi istočno od njih "divljaci" različitih kategorija, dok je Hrvatima Srbija "Sodoma i Gomora" oličena u likovima četnika sa nožem u zubima i prsate Cece Ražnatović.

Internet diskusije i reakcije koje su potaknute objavljivanjem datih mapa kreću se od odobravanja do negodovanja, u zavisnosti kojem narodu bivše SFRJ komentatori i učesnici foruma pripadaju. Tako, neretko nacionalistička retorika devedesetih inspiriše i jednu i drugu i treću stranu koja gleda i komentariše ove "od smeha do mržnje" mape, a da pri tom ni jedni ni drugi ni treći ne prihvataju šale na sopstveni račun.¹⁵ Simbolika ovih mapa oslonjena

¹² <http://www.zabavnipark.com/190624/srpska-mapa-sveta.html>; <http://www.trojka.rs/zanimljivosti/sira-slika/6540-infografik-kako-prosecan-srbin-vidi-balkan.html>.

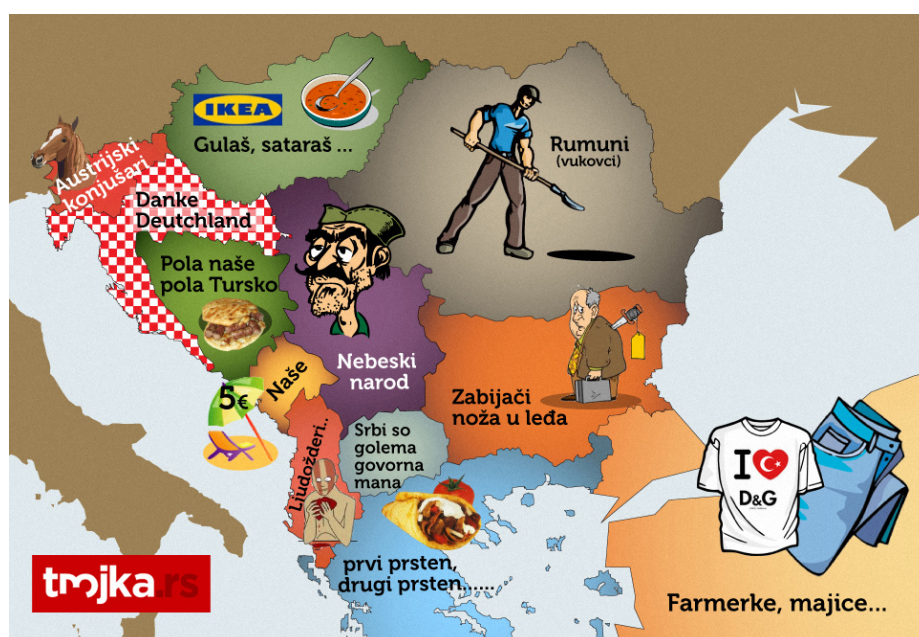
¹³ http://homepage.mac.com/jdalisay/blog/user_files/americanmap.jpeg

¹⁴ <http://muckalica.freeforums.org/kako-prosecan-hrvat-vidi-susedne-narode-t7875.html>; <http://dnevnik.hr/vijesti/zanimljivosti/evo-kako-prosjecan-slovenac-vidi-balkan.html>.

¹⁵ Neki od sajtova na kojima se mogu naći komentari balkanskih mapa stereotipa su: <http://forum.krstarica.com/showthread.php/445198-Kao-prose%C4%8Dni-SRBIN->

Mape stereotipa...

je na jednolinijsko tumačenje etničkih sukoba i ratova u bivšoj Jugoslaviji čije će, navodno, duhovito ruho pretočeno u mapu biti smešno svim pripadnicima naroda na koje se šaljive opaske (ne)odnose. Ljuboja ističe da je uživanje u etničkoj šali na tuđ račun uslovljeno netrpeljivošću među grupama – "sa stanovišta grupe koja kreira etnički humor, bolju prođu će imati one šale koje u rđavom svetlu prikazuju predstavnike grupe s kojom su u sukobu" (Ljuboja 2001). Sudeći po reakcijama Internet korisnika, šaljivo i naizgled bezbrižno poigravanje sa takvim stereotipnim humorističkim sadržajima ima potencijal da dodatno produbljuje postojeće etničke distance između naroda u regionu.

Slika 5. Kako Srbi vide Balkan

vidi-svoje-kom%C5%A1ije-sa-Balkana; <http://forum.krstarica.com/showthread.php/464426-INFOGRAFIK-Kako-prose%C4%8Dan-Hrvat-vidi-susedne-narode>; <http://www.posavski-obzor.info/zanimljivosti/kako-hrvati-i-srbi-vidе-drzave-u-svom-okruzenju>; <http://forum.net.hr/forums/t/331007.aspx>; <http://hu-hu.facebook.com/pages/Svi-mi-kojima-je-SFRJ-jedina-domovina/321500263241>; <http://dnevnik.hr/vijesti/zanimljivosti/evo-kako-prosjecan-slovenac-vidi-balkan.html>; <http://posavski-obzor.info/zanimljivosti/kako-prosjecan-bosnjacki-nacionalist-vidi-susjede>

Završno razmatranje

Sama priroda medijuma – Internet, priču o "mapama stereotipa" kao fenomenu koji je u svojoj suštini "duhovito-opak" i politički nekorektan, čini znatno složenijom nego što to na prvi pogled izgleda. Razvoj, odnosno putanja ovih stereotipa od kolektivnih folklorizovanih predrasuda o narodima i državama preko autorskog viđenja/dela (bilo da je ono oblikovano kao film, roman/putopis, reportaža ili duhovita mapa) do ponovnog "silaženja u narod", posebno dobija na težini ako se taj proces kreacije i re-kreacije odvija na Internetu. Postavljanjem svojih "mapa stereotipa" na Internet i njihovom komercijalizacijom u vidu različitog primamljivog akcesoara, Cvetkov je tom proizvodu udahnuo "večni život" i učinio ga globalno dostupnim svakome u svakom trenutku. Internet nije ograničen vremenom i prostorom. Internetu može pristupiti svako uz relativno malo truda. Iako karikatura i satira imaju dugu tradiciju u štampanim medijima, kada bi se danas, u vreme "slavljenja" multikulturalizma, demokratije i političke korektnosti u nekom dnevnom listu pojavila "mapa stereotipa" gde se čitavi narodi i države izvrgavaju ruglu, to bi nedvosmisleno bilo ocenjeno i kao politički i kao kulturno neprihvatljivo. U tome je paradoks "demokratičnosti" Interneta. Internet karakteriše kako imago-loška sloboda tako i sloboda govora na mreži, pa makar taj govor u suštini bio neki vid "humorističkog" govora mržnje.

Literatura:

- Antonijević, Dragana. 2006. "Antropološki pristup modernim oblicima folklorne komunikacije – grafiti i formulativne SMS i imejl poruke". U *Svakodnevna kultura u postsocijalističkom periodu*, Zorica Divac (ur.), 279-294. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Blank, Trevor. 2009. "Toward a Conceptual Framework for the Study of Folklore and the Internet". In *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*, Trevor Blank (ed.), 1-20. Logan: Utah State University Press.
- Goldsvorti, Vesna. 2003. "Invencija i in(ter)vencija: retorika balkanizacije". U *Balkan kao metafora: Između globalizacije i fragmentacije*, Dušan Bjelić i Obrad Savić (ur.), 42-56. Beograd: Beogradski krug.
- Goldsvorti, Vesna. 2005. *Izmišljanje Ruritanije*. Beograd: Geopoetika.
- Đerić, Gordana. 2009. Stereotip i studije o Balkanu. *Antropologija* 9:11-26.
- Fleming, Kathryn. 2001. Orijentalizam, Balkan i balkanska historiografija. *Filozofija i društvo* 18: 11-32.
- Foote, Monica. 2007. Userpicks: Cyber Folk Art in the Early 21st Century. *Folklore Forum* 37 (1): 27-38.

Маре stereotipa...

- Frank, Russell. 2009. "The forward as folklore: Studying e-mailed humor". In *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*, T. J. Blank (ed.), 98-122. Logan: Utah State University Press.
- Laineste, Lisi. 2003. Researching Humor on the Internet. *Folklore: An Electronic Journal of Folklore* 25. <http://www.folklore.ee/folklore/vol25/humor.pdf>
- Lazarević-Radak, Sanja. 2011. *Na granicama Orijenta. Predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva rata*. Pančevo: Mali Nemo.
- Љубоја, Гордана. 2001. *Етнички хумор XX века у хумористичкој штампи Србије*. Београд: Етнографски музеј.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Trifunović, Vesna. 2010. Internet kao teren: primer sakupljanja folklorne građe. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 1 (58): 157-168.
- Živković, Marko. 2001. Nešto između: simbolička geografija Srbije. *Filozofija i društvo* 18:73-110.

Primljeno: 10.11.2012.

Prihvaćeno: 19.2.2013.

Dragana Antonijević i Ana Banić Grubišić

GEOGRAPHICAL MAPS OF STEREOTYPES AS HUMOROUS AND VICIOUS PRODUCT: FOLKLORIZATION AND COMMERCIALIZATION OF ETHNIC PREJUDICES IN CYBERSPACE

"Maps of stereotypes", whether they are made for commercial purposes created by Bulgarian designer Yanko Tsvetkov or have been created by anonymous authors, has become extremely popular in Cyberspace in the last two years. They are transmitted via e-mail communication or via social networks and the web pages which host this kind of maps attracts millions of visitors. Their intended humor has its vicious side: in the form of joke they provide folklorized prejudices about nations and states, and at the same time they cemented them as fixed images, ethnic labels and essentialized notions in consciousness and conception of the numerous Internet audience. From the multicultural perspective and its necessity for negotiating the diversity of identities who are supposedly susceptible of change, these stereotypical maps by utilizing cleverly constructed notions express the complete opposition: the characteristics of the people and of the state of a particular historical and political period are essentialized, offering as a "truth" the point of view of the sender without the possibility of the message recipient to respond in other

ways than to press the "like button" or to show "silent" revolt or, even, by creating the "contra-map" with similar humorous and vicious content. In this paper we will examine the phenomenon of so called maps of stereotypes and ascribed notions of Serbia within political and geographical territory of former Yugoslavia and the Balkans.

Key words: maps of stereotypes, ethnic prejudices, symbolic frontiers, Cyberspace, vicious humor, Serbs, Balkan